

nebo nedá. Poněvadž však vábení je silné a je mnoho těch z vlastního svolení chycených, je dobře připomenout politikům nedávnou minulost: totalitní režimy, to byla společenství zbavená mimo jiné též ryzích básníků; tam všechno bylo podřízeno cestě k moci a k jejímu udržování; byli umlčeni, ať svedením, nebo donucením, kdo se zabývali samým cílem všeho života a veškeré činnosti, kdo se pokoušeli tento cíl stanovit podle přímého nazření skutečnosti, podle své zkušenosti pravdy.

Potřebuje-li politik podporu při hledání nejlepšího cíle, k němuž chce napřít svou moc, najde ji v básníkovi. Nechť však nechce na básníkovi, aby mu byl nástrojem a pomahačem při získávání a udržování moci. Jakož ani básník nechce, aby mu politik radil nebo přikazoval, v čem má vidět svůj cíl.

(1947)

TVOŘ, UMĚLČE...

Ferdinand Peroutka

Nemýlíme se? Jestliže se však klameme, tedy se klamou i přemnozí jiní. Mají týž dojem. Řekl nyní jeden herec, sestupuje z prken své scény: nemáte tušení, o kolik stupňů níže – proti dřívějšímu – musím sešroubovat svou úroveň, mají-li lidé na mne vůbec reagovat... To je ta otázka. Normální postoj člověka naší doby bývá naparovat se. Dunivý krok politických batalionů, pochodujících za ním, mu dodává sebevědomí. Přesto pach jakési nedostatečnosti často se dotkne nozder pozorovatele, rozhlížejícího se po širokých nivách naší intelektuální činnosti. Už jsme vyslechli mnoho přehánění: ještě nikdy netvořil umělec tak radostně jako nyní; ještě nikdy nebyla taková svoboda tisku; ještě nikdy nebyl svět tak dobrý; ještě nikdy se tak mohutně nevylévala tvořivost. A další taková *ještě nikdy*... Přesto: srovnáno s dobou první republiky – je naše nynější úroveň vkusu, intelektu, tvořivosti vyšší, nebo nižší než tehdy? V této době, kdy hlavní vůdčí hvězdou bývá nechuť exponovat se, budou asi na to mít lidé dvojí odpověď: jednu veřejnou, která nepochybně bude součástí onoho chorálu *ještě nikdy*, a druhou soukromou. My pak svou soukromou od-

pověď raději dáme veřejně. Ještě nikdy nebyla některá odvětví naší veřejné intelektuální činnosti tak blízka úpadku jako nyní.

V tom onom oboru je to patrné na první pohled: v novinářství. Tu, srovnáno s první republikou, po větších lidech přišli menší, a vysoká škola politických nauk, která má vedlejší líheň také na zrod novinářských talentů, v tom jistě nepřinese nápravu. Čekejme raději na talenty, které se zrodí takřkajíc na ulici, pozorováním lidí, událostí. Je lépe se dívat otevřenýma očima než poslouchat pracně sestavenou přednášku, a ostatně, pokud části profesorského sboru se týká... Ale tento satirický nápad raději zamlčme. V literatuře nyní daleko nepanuje takový radostný vzruch, takové opojení tvořivostí a vynalézavostí jako po první světové válce. Netřeba být ctitelem směrů a -ismů, ale lepší jsou směry a -ismy než mrtvo. A tvořivost starších, uznaných autorů namnoze ochromla záhadným způsobem. Více se politizuje a reprezentuje, než tvoří. Žádný čin neprotrhne obal společného průměru. Pokud se kritiky týká, jsou obecné stesky na nedostatek lidí. A v divadle – zmatek. Celkem se nemáme čím chlubit.

Bylo by leckteré vysvětlení. Politika postavila i v duchovním světě mnohé lidi na místa, která jim nepatří, a bude chvíli trvat, než bublina praskne. Mnoho významných lidí zemřelo, a noví, budoucí významní, se teprve rodí. Ano, najdou se, ale o to jde, aby je prostředí hned od počátku nenakazilo špatnými zvyky. Je ještě zmatek, ale zároveň je už čas, aby zmatek přestával. Omezujme zejména zmatek představ. Do velké míry jsme výplody svých představ. Většina lidí nemá ponětí, jak velice povzneše dobrá, užitečná představa, a kolik poškodí představa špatná.

Tento úpadek, toto ochabnutí (počítáme s výsledkem odpovědí soukromých) nikdo nevysvětlí sám. Ale existuje jedna okolnost – ani neříkáme příčina. Snad i jí se zabývat bude dosti.

V politice, kde vedete mnohost lidí k svému cíli, kde jest potýkati se s odporujícími silami prostředí, jsou kompromisy nezbytny. V umění však vedete k cíli sám sebe, a potřeba kompromisů není naléhavá. V politice děláte kompromisy s jinými, v umění sám se sebou: to je méně čestné. V politice nesvedete nic sám, v umění všechno hlavní musíte svést sám. Zde nejvíce platí: pomoz si a společnost ti pomůže. Na tajemství umělecké tvorby nedosáhnou žádná oblíbená politická pořekadla o individualismu, liberalismu a kolektivismu. Tím se jen ztrácí čas. Existuje velké, základní tajemství umělecké tvorby: pravděpodobně musíš nejdříve sám něco být – lidsky, osobnostně – abys něco vytvořil. Není velkého umění bez vytrvalé a zatvrzelé práce na sobě; jinak je jen uměničko, jen dovednost. Zajisté, umělec může přijímat kolektivní inspiraci jako každou jinou, ale nejdříve

musí být dost silný, aby ji unesl a zmohl formou. Člověk může a má nést břemena. Ale aby tak mohl činit, musí mít kostru.

Ale někteří lidé jako by neměli vlastního motoru a čekali, že na východě nebo na západě se zdvihne vítr a zaduje do jejich plachet. Dali se přemluvit, že je ponese kolektiv. Věří více v něco, co je postaveno mimo ně, místo v nejvlastnější síly umělcovy. Očekávají, že odkudsi zvnějšku na ně sestoupí síla a jistota, kterou mají mít v sobě. Místo aby byli tryskajícím pramenem, jsou ochotni se přizpůsobit. To se netýká jen těch, kteří stojí na levici, také těch, kteří jsou napravo. Někteří z nich přímo vzbuzují dojem, jako by nemohli tvořit, dokud nebudou vědět, jak dopadly volby. To je nedůstojné. Čekají na kolektivní inspiraci jako na bič, který nad nimi zapráská.

V psychologii umělecké tvorby nebude nikdy mít kolektiv tolik blahodárného vlivu, jak je nakloněna se domnívat revoluční doba, která je odkázána na davy. Zatím mnozí z nás jsou nad pozorovaným úpadkem (nebo ochabnutím) bezstarostni, protože trpí na iluzi, že zvítězivší kolektiv svede všechno a že také pro zrod umělců a spisovatelů zařídí nějakou líheň, ve které bude možno vyrábět tvůrce jaksi racionalisticky, sériově, podle toho, jaká bude chuť a potřeba. Kolektiv zařídí školky pro génie, a kde dříve vyrostl jeden génius, tam nyní poroste deset. „To my dovedeme, to my už nějak zařídíme...“ Nedovedete a nezařídíte. Je tvůrčí mysterium, kde umělec stojí vždy sám, a podivná vždy bývala místa a kouty, odkud se náhle, proti očekávání, vynořil tvůrce. Jsou i podivíni, kteří spojují naděje na růst talentů i s pouhou regulací knižního trhu, jako vůbec v převratných dobách sotva který nesmysl není zastoupen.

Společnost zajisté může spisovateli ulehčit jeho hmotný úděl, pozlatit jeho postavení a vůbec postavit duchovního člověka na první místo, na němž v kapitalismu stál člověk výdělkový. Ale neslibujte si od blahobytu mnoho pro tvořivé síly umělcovy. Někdy naopak se na ně blahobyt snese jako mlha. Snad se někteří naši umělci vůbec poněkud zmátli vyhlídkami, které se před nimi náhle otevřely v socialistickém státě. Trochu příliš si pohrávají se svým novým postavením a zapomínají na onen těsný tvořivý prostor, kde vždy budou státi sami, bez pomoci před svým úkolem. Jsou celkem tři druhy lidí: 1. ti, kteří jdou za mocí, 2. ti, kteří jdou za poznáním, 3. ti, kteří jdou za tím, aby procítili život a pak dojímali lidi – to jsou umělci. Nevzejde nic dobrého z toho, jestliže první a třetí typ se směšují v tlačeni vzrušené, měnící se doby. Hle, umělec, spisovatel, lákaný osobní mocí, společenským vlivem... Tak je možno příjemně prožít rok, dva, ale už paměť velmi blízké budoucnosti se nad ním zavře, poněvadž více běhal za chvilkovými věcmi než za trvalými. Patrně už sa-

mo horlivé pěstování společenského života je pro umělce nebezpečné, poněvadž život, který tak rychle prchá mezi banketem, recepcí a reprezentačním čajem, pobyt v prostředí, kde se člověk stále o tolik více vydává, než přijímá, ho odvádějí od oné nezbytné, plodné, hrdé a snad někdy i nevládné samoty, ve které jediné rostou tvůrčí síly. Bude dobře, když v nové společnosti duchovní člověk vystřídá kapitalistu na stupnici vážnosti. Ale spisovatel přece nemá v nové společnosti nahrazovat starý typ buržoazní dámy, která byla dnes „už na čtvrtém čajičku“. Jestliže působí tolik rozptylných sil, pro umělce třeba nemilosrdně vydat heslo: k sobě! I když tím přijde o některé drobné příjemnosti.

Umělec se často nyní stává úředníkem. Přemlouvají ho dále, aby tvořil tendenčně. Horlivě konečně žije společensky. Ale úředník, společenský tvor a straník – to je příliš mnoho na mysterium umělecké tvorby. Nic nepomůže se opít na konci banketu. Tak lacino inspirace nepřichází. Nepomůže chodit mezi lid do – dobříšského zámku, kde jsou spisovatelé mezi sebou a kde jako v zrcadlové síni se obráží stále táž spisovatelská tvář. To je druhé heslo pro spisovatele: pryč od společenských a literát-ských příležitostí, blíže k životu!

Kéž se umělci nezatočila hlava nad jeho novými společenskými a mocenskými možnostmi, kéž by si příliš dlouho nehrál s tím, co dříve nemohl a nyní může, a kéž by se bez lítostivého ohlížení vrátil k své nejvlastnější cestě! Umělec má mít bystré, ne velké oči. Porevoluční doba byla u nás na uměleckém poli charakterizována právě velkýma, trochu vytřeštěnýma očima a organizační pověrou. Můžeme, co chceme; trochu si zaorganizujeme – a bude to. Bůhsámví, co vše se očekávalo od milostivého ducha doby! Talenty i publikum. Typickým příkladem byl nadprodukční chaos v divadelnictví. Nadprodukce bez kvality. Známe celkem možnosti našeho divadelního konzumu. Byly pro něj po loňském květnu vytvořeny příležitosti, které jej mnohonásobně převyšovaly. Zde nepomůže přemlouvat, zde pomůže jen sama katastrofa, jen nechota diváků, která naše divadelnictví vrátí k přirozenějšímu řádu věcí.

Je mnoho lidí, kteří by stejně nikdy nevytvořili nic pořádného, ti nechť se tedy baví, jak se jim chce. Ale opravdových tvůrců je škoda v tomto zmatku. Plastickým a zajímavým příkladem, jak se podléhá chaosu, byl E. F. Burian. Tento znamenitý divadelník a nepříjemný repatriant se vrátil z koncentračního tábora s jakýmsi psychickým úrazem a ve vzrušení, které ho stále odvádělo od tvořivého klidu. Pět divadel, časopis a rozhlasové projevy – jaký to omyl pro umělce, který může tvořit jen v soustředění! Dosti dlouho se pohyboval jako hvězda vymrštěná ze své dráhy. Dlouho trvalo, než dospěl i jen k tomu jednoduchému poznání, že na něm

mnohem více záleží jako na divadelníkovi než jako na repatriantovi a že vše, co může říci o politice, je nic proti tomu, co může vykonat v divadle. Nikdo snad nemůže tu vykonat tolik jako on. Jakou cenu mělo, co místo toho předvedl? Leccos vypadá jako aktivita, jako energie – a je to jen okolkování.

Doba čeká na tvořivé slovo svých umělců. Necht' neokolkují společensky, politicky, repatriantsky, ani žádným jiným způsobem. Necht' tvoří.

(1946)

ROMANTISMUS JAKO ŽIVÁ UMĚLECKÁ MYŠLENKA?

František Listopad

Chci se zastavit u osmi stránek prozaického textu, který se jmenuje Já se vrátím; napsal jej básník František Halas, tuším jako svůj první umělecký prozaický projev. Já se vrátím vyšlo nákladem spolku rodáků a přátel Českomoravské vysočiny v 1000 výtiscích (s dřevoryty Michaela Floriána), a kdyby tento mně neznámý spolek rodáků neučinil nic jiného, než že vydal tuto knížku, dost učinil. Nechci o těchto několika vroucích stránkách textu, napsaného patrně spontánně a rázem, psát jen proto, že jde o prózu významného básníka. Halas neudělal tím v próze převrat, ani takových ambicí jistě neměl a nemá; ale jak příznačné jsou jeho řádky jednak pro autora, jednak pro situaci, řekl bych ideologickou, celé drtivé většiny českých umělců! Nuže, budeme v tomto smyslu klást otázky, předpokládáme totiž, že v dnešním chaosu uměleckých hodnot, bez jediné osobnosti hluboce kritické a předjímající, bez osobnosti definitivní, jako byl F. X. Šalda, bez jediného zákonodárce, jehož nové umělecké ústavě by bylo možno věřit, je klást otázky prací elementárně kritickou a nad jiné právě potřebnou.

Halas je tragik. Jeho umění je výsostně dramatické. (Od první knížky až do té poslední.) Uvnitř každé sbírky, a více, uvnitř básně a uvnitř metafor, je rozpor; Halasova metafora vyrůstá z rozporu mezi dvojmým pojetím skutečnosti (náhodně na stránce 14: „kotník luny“, Hrubín po-